

Драгана Станковић

МЕСТО НАГЛАСКА РЕЧИ У ГОВОРУ МЛАДИХ ВРАЊАНАЦА

У раду се разматра реструктурирање дијалекатског места нагласка речи у говору младих Врањанаца под утицајем стандардног језика. Циљ истраживања јесте да се опише место нагласка речи у говору младих Врањанаца и тиме уоче опште тенденције развоја прозодијског система врањског говора. Спроведена квалитативна и квантитативна анализа указује на интензиван процес преношења нагласка ка почетку речи. И поред релативне постојаности дијалекатског места нагласка, видљива је тенденција младих Врањанаца да дијалекатско место замене стандарднојезичким, на основу чега се може говорити о развоју прозодијског система врањског говора у правцу успостављања места нагласка речи које прописује норма.

Кључне речи: врањски говор, место нагласка, говор младих.

This paper analyzes the restructuring of the dialect position of word accent in the vernacular of young people from Vranje under the influence of standard language. The aim of the research is to describe the position of word accent in the vernacular of young people from Vranje and thus observe the general tendencies of the development of the prosodic system of the Vranje vernacular. The qualitative and quantitative analysis conducted in the paper indicate an intensive process of the shift of accent towards the beginning of the word. Despite the relative stability of the dialect position of the accent, what is noticeable is the tendency of young people from Vranje to replace the dialect position of accent with the standard one, which means the development of the prosodic system of the Vranje vernacular towards the establishment of the position of word accent as proscribed by the norm.

Key words: vernacular of Vranje, position of accent, speech of young people.

1. ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ ВРАЊСКОГ ГОВОРА. Врањски говор припада призренско-тимочкој (П-Т) дијалекатској области. Према досадашњим дијалектолошким описима, говори ове области поседују један, тзв. експираторни акценат. На једној страни овај акценат представља иновацију балканистичког типа – настао је упрошћавањем старог двоакценатског система, неутрализацијом опозиције по квантитету. На другој страни, остаје на старом месту, на слоговима који су били наглашени пре новоштокавског померања акцента ка почетку речи, у чему се огледа очување старог стања.

1.1. За разлику од дотадашњег забележеног једног, експираторног акцента од стране Брока и Белића, Д. Барјактаревевић (1965: 46–47), на основу слушног утиска, у врањском говору бележи четири акцента различитог квалитета и квантитета, краткосилазни, дугоузлазни, краткоузлазни и „разблажени експираторни”, настао дуљењем или скраћивањем стандардних акцената. Међутим, даља теренска (Пецо 1994) и експериментална (Јончар Раичевић – Судимац 2017; 2019) истраживања акценатских прилика говора врањског краја оповргнула су Барјактаревевићеве налазе и потврдила постојање једног акцента експираторне природе.

1.2. Као и у осталим говорима П-Т области, и у врањском говору се акценат може наћи на старом месту (*јунáк, девојка*). Међутим, још је А. Белић (1999: 212–215) у говору Врања и околине забележио једно необично одступање у погледу места акцента – преношење акцента у појединим речима са последњег на претходни слог (*жéна, сéло, сéдим, и́прав си*). „Нагласак се преноси са последњег отвореног слога, а остала преношења у ствари су узрокована овим првобитним повлачењем акцента са отворене ултима и тенденције за уједначавањем у оквиру једне парадигме” (Јуришић 2009: 15). Ова иновација, настала под утицајем кумановског говора, захватила је прозодијски систем врањског краја до Стубла и Прибоја (Белић 1999: 212–215), мада је бележи и Н. Богдановић у Алексиначком Поморављу (1987: 136) и М. Јуришић у западним пунктовима Горње Пчиње (2009: 15).

Без обзира на то да ли се ради о старом или новоуспостављеном месту, акценат тежи да остане на истом месту током парадигме и грађења речи: *лојáйáа – лојáйáу – лојáйáе – лојáйáица; зелéн – зелéна – зелéни – зелéнкаси; и́уним – на́иуним – на́иуни* (императив) – *на́иуњен*. Тиме се „неутралише некадашња разнослоговност места акцента у парадигми истих категорија” (Младеновић 2013: 25) и даље упрошћава систем. Овакво уједначавање места акцента својствено је и кумановском (Видоески 1962: 94), прешевском (Траjkовић 2016: 294) и јужнометохијском говору (Младеновић 2006: 276).

2. ПРОЗОДИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГОВОРА МЛАДИХ НОСИЛАЦА ДИЈАЛЕКТА. Млади носиоци П-Т дијалекта с великим потешкоћама усвајају прозодијски систем стандардног српског језика. Разлог томе налази се, најпре, у природи акценатског система – компактнији и сложенији језички системи, какав је стандарднојезички четвороакценатски у односу на призренско-тимочки једноакценатски, свакако се теже усвајају. На другој страни, постојаност експираторног акцента и дијалекатског места у речи условљена је и различитим психолингвистичким и социолингвистичким факторима. Прозодијске карактеристике свог говора млади доживљавају као типичан маркер дијалекатске припадности и у додиру са стандардним језиком ређе их замењују стандарднојезичким. М. Јањић у вези с тим наводи следеће: „Врло често начин наглашавања слогова унутар речи по стандарду ученицима делује невероватно, неочекивано и извештачено, а самим тим и неприхватљиво” (2016: 375). На сличан начин млади доживљавају и дијалекатско место акцента. Анализирајући урбани нишки говор једног дванаестогодишњака, Ј. Марковић бележи тежњу говорника да акценат помери за један слог ка крају речи, на место које није својствено нишком говору, како би још више нагласио своју дијалекатску припадност, и наглашава: „оно што је значајно јесте чињеница да је млади говорник свестан односа идиома свог краја према стандарду и он готово несвесно, инстинктивно, оваквим креирањем свог идиолекта у одређеној ситуацији стаје у одбрану говора свога краја” (Марковић 2019: 634).

П. Ивић сматра да усвајање прозодијског система стандардног српског језика код говорника П-Т области „остаје на пола пута” и с тим у вези истиче: „Акценти се могу изговорити на њиховом новоштокавском месту, али је готово немогуће заменити један акценат системом од четири јединице које се међу собом разликују суптилним особеностима и уз то научити у којој од

многих хиљада речи треба употребити коју од четири јединице” (Тома 1998: 12).¹ Из тог разлога у преношењу нагласка на новоштокавско место Ивић види реалну могућност успостављања регионалног изговора стандардног језика: „Перспектива је, дакле, да се учврсти (и на неки начин легализује) један регионални изговор стандардног језика чија би одлика била неутрализација тонских и квантитетских опозиција уз изговор акцента на месту које прописује норма” (Тома 1998: 12).

Имајући у виду наведена запажања П. Ивића, желели смо да утврдимо у којој мери су млади Врањанци склони преношењу нагласка на стандарднојезичко место.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА. Говор младе популације није типично дијалекатски маркиран, у њему се стандарднојезичке црте лакше успостављају и као такав значајан је показатељ тенденција развоја дијалекта. Из тог разлога у раду се разматра реструктурирање дијалекатског места нагласка у говору младих Врањанаца под утицајем стандардног језика. Под дијалекатским местом подразумева се место нагласка карактеристично за врањски говор (в. т. 1.2). С обзиром на то да природа нагласка у овом раду није испитивана, у наставку излагања употребљаваћемо термин *нагласак*.²

Циљ истраживања јесте да се опише место нагласка речи у говору младих Врањанаца и тиме уоче тенденције развоја прозодијског система врањског говора.

Ради остварења наведеног циља, постављени су следећи задаци:

- приказати варијације места нагласка на релацији дијалекатско место – стандарднојезичко место;
- утврдити факторе очувања односно промене дијалекатског места нагласка;
- утврдити фреквентност дијалекатског места нагласка.

Истраживање је извршено на узорку од 40 испитаника, младе популације Врањанаца од 5 до 14 година, различитог пола, места становања (из центра и са периферије града Врања), образовања родитеља. Како су стандарднојезички облици фреквентнији у урбаном него руралном идиому (Тома 1998; Тралковић 2018), сви наши испитаници и њихови родитељи су рођени и живе у Врању.

Без обзира на непосредност коју је истраживач остварио обраћајући се на дијалекту, у говору свих испитаника долазило је до прекључивања кодова

¹ Новија експериментална истраживања показују да се у говору водитеља (Јокановић-Михалов 2007) и студената журналистике на Филозофском факултету у Новом Саду (Sredojević 2016) пореклом са нечетвороакцентског говорног подручја јављају сва четири акцента. С обзиром на то да су у питању „професионални говорници” и студенти који су променили место боравка и теже да се прилагоде престижном говору, будућа експериментална истраживања говорника других професија који нису мењали место боравка указала би на даље тенденције развоја прозодијског система дијалеката нечетвороакцентских области.

² У савременој фонетско-фонолошкој литератури постоје разлике међу терминима *нагласак* и *акцент*. „Termini *naglasak* i *akcent* često se upotrebljavaju u istom značenju. Ipak, nekad se među njima pravi razlika, pa se *naglasak* koristi kao opšti pojam koji ne označava kojim se fonetskim karakteristikama obezbeđuje isticanje dela reči, dok se *akcent* koristi da bi se označilo da je isticanje ostvareno prvenstveno promenom tonske visine” (Sredojević 2017: 19).

– дијалекатског и стандарднојезичког. Како се у школи организовано, путем наставе, учи стандардни језик, варијације у месту нагласка су изразитије код испитаника школског узраста. Међутим, варијабилност места нагласка забележена је и код испитаника предшколског узраста. Њихов говор изложен је утицају не само говора родитеља и осталих чланова породице него и медија и васпитача. Већ на овом узрасту видљива је тежња да се дијалектаско место нагласка замени стандарднојезичким. Из тог разлога су и испитанци предшколског узраста укључени у истраживање.

Анализирани су транскрипти спонтаног разговора који је истраживач водио с испитаницима на дијалекту о различитим темама блиским испитаницима.³ Корпус чине све речи из транскрипта код којих је нагласак на дијалекатском месту и оне код којих је нагласак пренесен на стандарднојезичко место.⁴ У разматрање нису ушле речи у којима је место нагласка стабилисано, без могућности промене (тип *жéна, гóщли, њéчем*).

Квалитативном анализом описано је место нагласка, варијације дијалекатског и стандарднојезичког места према врстама речи, као и фактори очувања односно промене дијалекатског места, уз осврт на прозодијске прилике околних говора, кумановског (Видоески 1962), западног дела горњопчињског (Јуришић 2009), гатњанског (Младеновић 2013) и прешевског (Тралковић 2016), који показују сличност с врањским.⁵ Квантитативном анализом, израчунавањем индекса фреквенције (ИФ) према обрасцу утврђеном у социолингвистичким истраживањима, утврђена је фреквентност дијалекатског места нагласка на целом узорку, затим према природи наглашеног слога и према врстама речи. На основу добијене вредности ИФ закључује се о употреби дијалекатског места нагласка.

Како је за многе категорије ексцерпиран велики број примера, из формалних разлога навођен је део корпуса, примери који су довољно илустративни за извођење закључака.

4. Квалитативна анализа. Пратећи место нагласка речи у говору младих Врањанаца, уочили смо супротстављање двеју тенденција: очување дијалекатског места, типичног за врањски говор, и померање нагласка ка почетку речи, углавном на стандарднојезичко место, под утицајем стандардног језика. Процес преношења нагласка врло је интензиван, стварајући велики број дублетних форми, често и у говору истог испитаника, што упућује на тежњу наших испитаника да дијалекатско место замене стандарднојезичким. У тој тежњи, а услед несигурности испитаника, долази понекад до хиперкорекције, при којој се нагласак помера још даље него што стандард то прописује.

³ У питању је аудио-материјал прикупљен за потребе израде докторске дисертације под називом *Говор деце њредшколској и школкој узрасја – социолингвистички ѡписијуј*. У наведеној дисертацији може се видети детаљан опис методологије истраживања – структура узорка, начин прикупљања грађе, околности вођења разговора с испитаницима, тематика разговора и сл. (Станковић 2018: 34–41).

⁴ Место нагласка, не и његова природа, у раду се бележи знаком ‘, а анализирани облици речи истичу се италиком.

⁵ Истраживања наведених говора заснивају се на говору старијих испитаника, што нам је дало могућност да утврдимо дијалекатско место нагласка, које старији испитаници у већој мери чувају, као и промене на генерацијском нивоу.

Потврде којима се илуструју наведене појаве биће разврстане по следећим групама:

1. речи са дијалекатским местом нагласка:
 - 1.а) речи са нагласком на последњем отвореном слогу,
 - 1.б) речи са нагласком на последњем затвореном слогу,
 - 1.в) речи са нагласком на средишњем слогу;
2. речи са стандарднојезичким местом нагласка:
 - 2.а) речи у којима је нагласак померен са последњег отвореног слога,
 - 2.б) речи у којима је нагласак померен са последњег затвореног слога,
 - 2.в) речи у којима је нагласак померен са средишњег слога;
3. речи са местом нагласка успостављеним у процесу хиперкорекције.

4.1. МЕСТО НАГЛАСКА ИМЕНИЦА. Процес преношења нагласка захватио је све непочетне слоге именица.

4.1.1. Именице са дијалекатским местом нагласка:

4.1.1.а) именице са нагласком на последњем отвореном слогу:

їежó, їприкó, дефилé, инїтервју́, лавабó.

4.1.1.б) именице са нагласком на последњем затвореном слогу:

архїв, балóн, баскéї, бунáр, вамїїр, војнїк, врїїїћ, дечáк, дикїїáїї, друїáр, живóїї, карїїóн, корнéїї, косїїїм, маїмун, моїїóр, їаїїр, їасу́ь, їевáч, їишїóль, рошїїїль, сїанáћ, сїомáк, сїудéнїї, шерéн, їрамвáј, їунéл, фазóн, хошéл, црїéјж, чисїїáч, човéк, шамїóн; аїарáїї, инжењéр, комшилук, крокодїл, їаїáїáј, їласїелїн, їрекривáч, рачунáр, ресїорáн, солиїéр, суклијáш, шелефóн, шроїинéїї, фудбалéр, факулїéїї, чаробњáк, шамїиóн, ориїнáл.

4.1.1.в) именице са нагласком на средишњем слогу:

- на другом слогу с краја:

дирéкшор, конóйац, вилу́шка, врїéщку, девóјка, иїрáнка, иїрáчка, каїéдру, камéру, кащїка, кирија, комщїја, куїїју, лисїца, недéлу, одéћу, їаїу́ча, саксїју, седéљка, субóїшу, їрафїку, фасцїклу, хаїїну, корїїшó, држáве, кокóшке, лимéнке, їейáрге, їейїце, сїолице, хелáнке, цїéле, щїїїáљке, шелевїзор, друїарица, рукавїца, шерорїсїа, балейáнке; одїоварáње;

- на трећем слогу с краја:

їрмáвину, иїрáчкица, исїóрију, їорїїклица, їродáвница, баїéрије, лоїáїице, сїейéнице, уїáкмице, хаїїнице.

4.1.2. Именице са стандарднојезичким местом нагласка:

4.1.2.а) именице у којима је нагласак померен са последњег отвореног слога:

/

4.1.2.б) именице у којима је нагласак померен са последњег затвореног слога:

бáзен, бунáр, вáмїир, вóјник, врїїїћ, дéсерїї, дéчак, друїáр, éским, éксїерїї, кóкшел, маїмун, мóдел, мóшор, нóсић, нїщан, їáїир, їáсуь, сїóмак, шéрен,

*īrófеј, фéњер, фóлклор, хéрој, цр̄īејж, чáмчић, чóвек, ш̄īāīīћ, шáржер; инвá-
лид, клариней, комш̄īлук, сáйелий; камелéон, фармацéуї;*

4.1.2.в) именице у којима је нагласак померен са средишњег слога:
- са другог слога с краја:

*īáленaй, дéвојка, íпращка, кóмш̄ија, кóрњача, кíрију, лíсица, нéдеља, нéсрећу,
óдећу, íрeјање, íецање, скáкање, слáњање, чување, кáшке, кóкошке, īēице,
цīйеле; дру́āрица, лубéнице; закључíвање;*

- са трећег слога с краја:

īрóдавница, у́шакмице, хáљинице.

4.1.3. Речи са местом нагласка успостављеним у процесу хиперкорекције:

*Дóсишeј, кóлуш̄ић, кúкуруз, фр̄īжидер; Злáш̄окоса, óбојца, сīāрешина, сýдо-
īера.*

Док је нагласак именица ж. р. доследно померен са последњег отвореног слога као резултат иновативног процеса својственог врањском говору (*сé-сīра, змíја*), нагласак редовно остаје на последњем отвореном слогу код именица м. р. страног порекла (пр. 4.1.1.а). Код овог типа именица исти слог остаје наглашен и током парадигме: *реш̄óи*. Забележени облик *īабурéи* указује на тенденцију интегрисања овог типа именица у систем именица м. р. са наглашеним затвореним последњим слогом.

За разлику од последњег отвореног слога, нагласак се код именица интензивно преноси са последњег затвореног слога (пр. 4.1.2.б).

Преношење нагласка са унутрашњих слогова заступљено је у мањој мери (пр. 4.1.2.в). Најинтензивније је код глаголских именица на *-ње*. Код њих се нагласак преноси за један слог ка почетку (*īевáње / īевање, од̄íоварáње / од̄íоварање*). Међутим, код четворосложне именице *īшакмичење* нагласак прескаче један слог, трећи с краја, да би се нашао на почетном слогу: *īшакмичење / īīшакмичење*. Овакво померање нагласка налазимо у говору испитаника школског узраста и код именице ср. р. *īолу́ође / īолу́ође*, код које се дијалекатско место парадигматски наслања на место нагласка мотивне речи *īóг(ина)*.

Именице ср. р. са проширењем основе у парадигми нису својствене врањском говору (Барјактаревић 1965: 49) и околним говорима, пчињском (Јуришић 2009: 123) и прешевском (Трајковић 2016: 415). Оне се успостављају у говору млађе генерације под утицајем стандардног језика. Међутим, место нагласка ових именица није стабилисано – нагласак се може јавити на средишњем (двајес *деīеīа, три д̄уīмéīа, д̄уīмéīа* (мн.), из *дáвна вреméна*) и почетном слогу (три *ћéбеша, по д̄уīеīу, чéтри дéīеīа, два дéīеīа, пéт дéīеīа*), без јасног осећаја за стандарднојезичко место.

Именице ср. р. са дијалекатским деминутивним суфиксом *-че* имају стабилно место нагласка на крајњем слогу граматичке основе, испред суфикса (*језéрче, кóнче, īаīирче, сīóлче, īерéнче*). Успостављање стандарднојезичког суфикса *-ић* доприноси варијабилности наглашеног слога – нагласак је на последњем слогу (*круж̄ић, īрс̄ић, ш̄īаīић*) или пренесен са последњег слога (*нóсић, чáмчић, ш̄īāīић*).

Суплетивни множински облици са дијалекатским наставком *-ики* задржавају место нагласка номинатива једнине мотивних именица на *-че*, на почетном (*жа́рчики, за́јчики, ко́нчики, кру́жчики, кучи́ки, ме́дики, њи́лики, срџи́ки, ча́нчики; фе́дџерчики*) или средишњем слогу (*базе́нчики, ња́йџи́рки; камио́нчики*). Само у једном примеру место нагласка је варијабилно: *ка́мен-чи́ки / ка́менчи́ки*.

Супротно варијабилности наглашеног слога у облицима једнине на *-ић*, облици множине са стандарднојезичким наставком *-ићи* показују стабилност нагласка на почетном слогу: *ку́чићи, ма́чићи, њи́лићи, њра́сићи*.⁶

Велику стабилност дијалекатског места нагласка показују властита имена, првенствено лична имена и надимци (*Душáн, Цомџу́р, Слободáн; Анђелку, Свеџла́на, Домáновић, Викџи́рију, Емилија*), топоними којима се именују околна места (*Пржа́р; Девоџи́н, Првонéк; Власи́ну, Бе́сну коби́лу, Јужну Морáву, Ослáре, Согéрце; Бунуше́вац, Кршеви́цу; Буја́новац, Нера́довац, Јелáшници, Куџи́нинце*) и називи месних установа (*Еликси́р, Паџи́лон; Маца́нка*). Само у једном називу околног села дошло је до померања нагласка ка почетку речи (уп. *Кршеви́цу / у Крше́вици*), на шта је могла да утиче и стандарднојезичка флексија. Остали топоними се већим делом уклапају у модел наглашавања својствен врањском говору, са нагласком на последњем или средишњем слогу (*Брази́л, Пари́з; Доњи Мила́новац; Вене́ција, Иџи́лију, Слове́нију*), али је код њих могуће успостављање стандарднојезичког места нагласка (*Пáриз; Ђердапска кли́сура; Калеме́џан*).

Највећу стабилност стандарднојезичко место нагласка показује у називима прича, ТВ серија и емисија: *Домáћице* са Босфора, Медведова *же́ниџба*, *Ма́ла не́весџа, Тра́чаре, Жикину ша́реници*. Само у једном примеру нагласка није на стандарднојезичком месту: *Сла́тке, ма́ле лажљиви́це*.

Стандарднојезичка флексија утиче на очување стандарднојезичког места нагласка (гзв. блокирана позиција): *од Душáна, од Ни́коле, ња́ласе*, на *џа́ласима*; од мог *ко́мшије, ко́рњачом, ко́рњачама, лоџа́јом, субо́јом, друџа́рицама, њеџи́цама*; на *дрве́ћу, по дрве́ћу, без размџи́љања*.

Стандарднојезичко место нагласка успоставља се најлакше преко устаљених конструкција и синтагматских спојева (*де́љење рационалних бро́јева, ме́рење дужи, со́ло ње́вање*), које бележимо у говору испитаника школског узраста, а тичу се наставних садржаја који се обрађују у школи.

Посебну групу чине вишесложне именице код којих је видљива тенденција везивања нагласка за почетни слог. Још је А. Белић (1999: 266) утврдио да тросложне именице на *-ина* у П-Т говорима могу имати нагласак на последњем, средишњем и почетном слогу. Кад је у питању именица *вру́ћина*, у гатњанском (Младеновић 2013: 40) и кумановском говору (Видоески 1962: 101) дошло је до успостављања новог, пенултимског места померањем нагласка са последњег отвореног слога – *вру́ћина*, за разлику од наглашеног последњег слога *вру́ћина́* у говору Пољанице (Стевановић 1969: 411). У говору наших испитаника забележили смо дублетне форме *вру́ћина / вру́ћина*, што говори о тенденцији даљег преношења нагласка ка почетку речи. Како ексцерпи-

⁶ Уп. с местом нагласка именица овог типа у говору села Гатње: *кучџи́чи, њраси́чи, њи́личи* (Младеновић 2013: 39).

рани примери показују, овој тенденцији прилагођавају се властита имена (*Београд, Досијеј, Америка, Златокоса*) и новија лексика (*фрижидер, његајоџ*). Место нагласка именица овог типа може се тумачити хиперкорекцијом – испитаници имају утисак да је реч правилно изговорена ако је наглашен први слог (уп. *његајоџ / његајоџ*, код *његајоџа*, код *њсихолоџа*). У прилог овој претпоставци иду изведенице и сложенице у којима је место нагласка аналошки успостављено према наглашеном слогу мотивне речи (*колунџић* (уп. *колунџ*), *обојница* (уп. *обоје*), *сџареџина* (уп. *сџар*), *сџојера* (уп. *сџ*)), као и облици у којима се током парадигме место нагласка ослања на стандарднојезичко место основног облика именица (*коњџа, коњџи* (уп. *коњџ*), против *њера* (уп. *њерор*)).

4.2. МЕСТО НАГЛАСКА ЗАМЕНИЦА. Ексерцирани примери показују варијабилност места нагласка придевских заменица.⁷ Ради боље прегледности, заменичке облике сагледавамо у оквиру синтагме.

4.2.1. Заменице са дијалекатским местом нагласка:

4.2.1.а) заменице са нагласком на последњем отвореном слогу:

ова с торбицу, код *ове* наставнице, *ове* зџме, *ово* цвеће, *ови* летџи, *ови* данови, од *ови* каменџики, *ове* чџзме, *она* жџна, с *оно* дрвено јџјце, за *они* специјалџци, *оне* лопџице, у *она* каменеџа,⁸ *она* *какџа* је, *џакџа* по прирџди; *овакџа* коџа, *овакџи* зуби, *овакџе* коњџе;

4.2.1.б) заменице са нагласком на последњем затвореном слогу:

овај брџг, *онај* пџт, *какџв* задџг, *џакџв* чџвџк, *џакџоџ* коњџа, *њџоџ* деџа; *овакџв* је, *овакџоџ* соџа;

4.2.1.в) заменице са нагласком на средишњем слогу:

с *њџоџи* другџри, *њџоџу* мајџку.

4.2.2. Заменице са стандарднојезичким местом нагласка:

4.2.2.а) заменице у којима је нагласак умерен са последњег отвореног слога:

ова веџа, *ова* страџна, *ову* зграџу, *ово* деџте, за *ове* дрџаве, *она* девојџица, *ону* књџиџу, с *оно* дрвено јџјце, *они* горџити, меџу *оне* лопџице; *овакџи* карнерџиџи;

4.2.2.б) заменице у којима је нагласак умерен са последњег затвореног слога:

онај паџс, *какџв* плаџн, *џакџв* лоџм, *њџоџ* роџенџа; *овакџв* слаџолеџд, *овакџоџ* соџа;

4.2.2.в) заменице у којима је нагласак умерен са средишњег слога:

⁷ Облике придевских заменица са преношењем нагласка са последњег слога бележе и истраживачи околних говора – кумановског (Видоески 1962: 112–113), западног пункта горњопчињског (Јуришић 2009: 22–27), гатњанског (Младеновић 2013: 51–52) и прешевског (Тралковић 2016: 299–302).

⁸ У облицима *ова*, *ове*, *ово*, *ови* и *она*, *оно*, *они*, *оне* нагласак се нашао на последњем отвореном слогу након што је дијалекатски облик заменица са партикулом замењен стандарднојезичким, док је нагласак остао на истом месту.

од *њето*ве радионице, *крѓв њето*вої *кѓмшије*, на *њето*во мѓсто.

Различите дијалекатске црте блокирају успостављање стандарднојезичког места нагласка – нагласак остаје стабилан на дијалекатском месту испред партикуле (*овај* (наставница), *овуј*, *овој*, *овија*, *овеј*; *онај*, *онуј*, *оној*, *онија*, *онеј*) и на полугласнику (*овбј*, *какбв*, *шакбв*, *овакбв*).

У облицима показних заменица за количину синкопа условљава преношење нагласка на претходни слог (уп. *оволики* / *овѓлки*, *оволика* / *овѓлку*, *кѓлка*).

На другој страни, стандарднојезичка флексија доприноси успостављању стандарднојезичког места нагласка: *ѓвом*, *ѓном*, *ѓним*, *њето*вим.

4.3. МЕСТО НАГЛАСКА ПРИДЕВА. Дијалекатско место нагласка придева (и прилога у облику придева средњег рода) (4.3.1), парадигматски уједначено према облику м. р. (*висѓк*, *висѓка*, *висѓко*, *висѓки*), такође је захваћено процесом преношења нагласка ка почетку речи, независно од врсте придева (4.3.2).

4.3.1. Придеви са дијалекатским местом нагласка:

4.3.1.б) придеви са нагласком на последњем затвореном слогу:

зелѓн, *шарѓн*;

4.3.1.в) придеви са нагласком на средишњем, другом слогу с краја:

врађански, *пѓслѓдњи*, *висѓка*, *зелѓна*, *карѓѓнску*, *мѓйѓлно*, *йлачљѓва*, *слѓдѓћу*; *дѓбѓло*, *лѓдѓно*, *мѓсѓчно*, *мѓйѓлно*, *случѓјно*, *бѓѓйѓи* (мн.), *вѓщѓйѓчки* (мн.), *црвѓни* (мн.); *кощаркѓшки*;

зрѓлији, *мирнији*, *новѓји*, *сѓйѓрији*, *свѓйлију*, *шѓмнија*, *каснѓје*, *ранѓје*, *слабѓје*, *сѓйѓращније*, *сѓйрмије*, *најрѓднѓји*, *йамѓйнија*; *шарѓније*; *најлѓвнѓји*, *најновѓји*, *најсѓйѓрији*, *најсѓйѓращнији*, *најхладнѓји*; *најздравѓја*; *најважнѓје*, *најсрећнѓје*, *најсѓйѓращније*.

4.3.2. Придеви са стандарднојезичким местом нагласка:

4.3.2.б) придеви у којима је нагласак умерен са последњег затвореног слога:

зелѓн, *шѓрѓн*;

4.3.2.в) придеви у којима је нагласак умерен са средишњег, другог слога с краја:

ѓрайски, *брѓйѓански*, *йѓйѓрни*, *вѓмѓйрська*, *висѓка*, *зелѓна*, *мѓйѓалну*, *ѓйромну*, *слѓдѓћу*, *дѓбѓло*, *лѓдѓно*, *мѓсѓчно*, *случѓјно*, *бѓѓйѓи* (мн.), *вѓдѓне* (мн.);

мирнији, *сѓйѓрији*, *сѓйѓращнији*, *крујнија*, *свѓйлију*, *шѓмнија*, *лѓснѓје*, *каснѓје*, *ранѓје*, *сѓйѓращније*; *йамѓйнија*; *немѓйрнѓје*, *шарѓније*; *најлѓвнѓји*, *најновѓји*, *најрѓсѓйѓији*, *најсѓйѓнији*, *најсѓйѓрији*, *најсѓйѓращнији*, *најкрујнија*, *најсмѓшнѓја*, *најрујжнѓје*, *најсѓйѓращније*; *најдѓсѓднѓји*, *најйамѓйнији*, *најйѓзнѓйѓији*, *најшарѓнији*; *најсѓйѓурнѓје*.

4.3.3. Придеви (и прилози) са местом нагласка успостављеним у процесу хиперкорекције: *йѓйѓрнайѓи*, *йшли су дѓлеко*, *дѓлеко* у шѓми.

Дијалекатско место нагласка знатно је стабилније код придева у називи-ма локалних места, улица, грађевина и сл.: *Кощѓйѓнин* базѓн, *Дувѓнску* (назив

фабрике), *Ледѣну стѣну* (назив стамбеног блока), *Голѣмо Сѣло* (назив села); *Окѣјобарске* револуције (назив улице), *Пролејѣрске* бригаде (назив улице); *Црноѣравска* (улица); *Пензионѣрске* зграде (назив стамбеног блока), *Светѣи-никѣлску* цркву.

Придеви у саставу различитих других назива у говору испитаника школског узраста имају стандарднојезичко место нагласка: *Лѣјѣенски* вир (назив хотела), *Вамѣирски* дневници (назив серије), Школа за образовање *ѣграслих*.

Варијабилност места нагласка видљива је и код стандарднојезичких синтетичких облика компаратива и суперлатива – нагласак се везује за наставак *-ији* уз могућност померања ка почетку речи (*мирнѣји* / *мѣирнѣји*, *најновѣји* / *најнѣвији*). Супротно синтетичким, дијалекатски аналитички компаративни и суперлативни облици немају могућност промене места нагласка, код њих је нагласак увек на дијалекатском месту: *ѣо дебѣл*, *ѣо шарѣно*, *ѣѣсѣирашан*, *ѣѣоружна*, *ѣѣолеѣо*, *ѣѣсѣирашно*, *ѣѣѣанко*, *ѣѣѣолема*, *ѣѣѣдебела*, *ѣѣѣдебело*; *најѣдебел*, *најѣолема*, *најѣдебела*; *најѣдебело*, *најѣшарѣно*.⁹

У нестандардним придевским компаративним и суперлативним формама, насталим у тежњи испитаника да употребе стандарднојезичку синтетичку придевску форму, нагласак је увек у основи придева: *сѣѣрѣѣѣѣји*, *ѣрнѣји*, *срѣднѣји*, *ѣѣанкије*, *ѣѣо рѣжнѣји*, *дебѣлија*, *ѣѣо шарѣније*; *најѣѣанкије*, *најѣдебѣлији*, *најѣдебѣлија*, *најѣдебѣлије*.

Аналошко везивање нагласка за иницијални слог (*ѣѣѣирнаѣѣи* (уп. *ѣѣѣир*), *ѣшли* су *ѣѣалеко* (уп. придев *ѣѣалеко*)) одраз је жеље испитаника да избегне дијалекатско место.

4.4. Место нагласка бројева. Процес преношења нагласка са дијалекатског места видљив је у облицима основног броја *јѣдан* (и *нијѣдан*) и редног броја *ѣѣѣврѣѣи*.

4.4.1. Бројеви са дијалекатским местом нагласка:

4.4.1.а) бројеви са нагласком на последњем отвореном слогу:

јѣднѣ, *јѣднѣ*, *јѣднѣ*, *јѣднѣ* (мн.), *јѣднѣ* (мн.);

4.4.1.б) бројеви са нагласком на последњем затвореном слогу:

јѣдѣн, *јѣднѣ*; *нијѣдѣн*;

4.4.1.в) бројеви са нагласком на средишњем слогу:

ѣѣѣврѣѣи, *ѣѣѣврѣѣѣ*, *ѣѣѣврѣѣѣ*, *ѣѣѣврѣѣѣ*, *ѣѣѣврѣѣѣ*.

4.4.2. Бројеви са стандарднојезичким местом нагласка:

4.4.2.а) бројеви у којима је нагласак померен са последњег отвореног слога:

јѣднѣ, *јѣднѣ*, *јѣднѣ*, *јѣднѣ* (мн.);

4.4.2.б) бројеви у којима је нагласак померен са последњег затвореног слога:

јѣднѣ; *нијѣдѣн*;

⁹ Уп. с местом нагласка придева у горњопчињском (Јуришић 2009: 180) и прешевском говору (Трајковић 2016: 303).

4.4.2.в) бројеви у којима је нагласак померен са средишњег слога:

чeтвeрџи, чeтвeрџиoџи, чeтвeрџиa, чeтвeрџиy, чeтвeрџиo.

Варијација облика условила је варијацију места нагласка код бројева *чeтвeрeсeџи, њeдeсeџи* – у дијалекатским облицима *чeтвeрeс, њeдeс* нагласак се нашао на последњем затвореном слогу,¹⁰ док се, на другој страни, услед успостављања стандарднојезичког облика, успоставља и стандарднојезичко место нагласка: *чeтвeрџeсeџи, њeдeсeџи*. У облицима основних бројева *двaнeс, чeтвeрнeс, њeџинeс* нагласак је увек на стандарднојезичком месту (уп. с облицима *двaнaнeс, чeтвeрнaнeс, њeџинaнeс*) у горњопчињском (Јуришић 2009: 184) и прешевском говору (Трајковић 2016: 304)).

На стабилност дијалекатског места нагласка редних бројева указују ексцерпирани примери *дeвeџиoџи, дeсeџиoџи*, без могућности варијације.

Полугласник утиче на чување дијалекатског места нагласка: *јeдџн*. На другој страни, стандарднојезичка флексија подстиче успостављање стандарднојезичког места: са *јeднe, у јeднoј*.

У бројној именици *џрoјџицa* није успостављено стандарднојезичко место нагласка.

4.5. МЕСТО НАГЛАСКА ГЛАГОЛА

4.5.1. ПРЕЗЕНТ. Дијалекатско место нагласка презента, успостављено парадигматским везивањем нагласка за исто место у целој парадигми (*џoвoрџим – џoвoрџицџи – џoвoрџи – џoвoрџимo – џoвoрџиџe – џoвoрџив / џoвoрџe*), показује велику стабилност (4.5.1.1), у знатно мањем броју примера успостављено је стандарднојезичко место (4.5.1.2).

4.5.1.1. Презент са дијалекатским местом нагласка:

4.5.1.1.в) презент са нагласком на средишњем слогу:

- на другом слогу с краја:

исџуњим, намрџвим, џоклoџим, џрескoџим, усџајем, сачeкaџи, џреџливаџи, не урaџицџи, најрaџви се, oкџа се, усџанe, уџицџе, добџију, изaџу, џoмaџу; зaокрeнeџи, не дoзвoљaвa, џoкџавa;

- на трећем слогу с краја:

закaснџимo, најрaџвџимo, џрoдaџемo, уџагaмo, џуџиџрaмo се, куџујeџи, дoбaџују се, најaџају.

4.5.1.2. Презент са стандарднојезичким местом нагласка:

4.5.1.2.в) облици презент у којима је нагласак померен са средишњег слога:

- са другог слога с краја:

куџујем, мџрицџем, џобeдџим, џoлoмџим, џoвoрџи, џoчињe, џрeдaџе, џрoлaџи, сџаџава, сџрeчaџа, џрeнџира, oбoжaвaм, не џримeџујем, исџаџујeџи, џобeџује, џoкaџује, дoбaџују;

¹⁰ У кумановском и горњопчињском говору јављају се облици *чeтвeрeсe, њeдeсe* (Видоески 1962: 28; Јуришић 2009: 28).

- са трећег слога с краја:

йу́йујемо, сй́акујемо се, ку́йујейџе.

У вишесложним облицима презента са суфиксима *-ира* и *-ише*, забележеним у говору испитаника школског узраста, доминантна је тенденција везивања нагласка за суфикс: *кай́ирам, исфен́ирам, шй́ијуни́рам, дрес́ира, йарќира, сй́удира, шуй́ира, ексй́одира, рејей́ира, малй́рејй́ира, ману́йира се, кай́аули́йира, сй́удирай́е; хисй́ерй́ше, инй́ервју́йше, функцио́нишемо, деконце́нйри́цу.*

Супротно наведеним облицима, у презенту глагола са суфиксом *-ује* место нагласка је варијабилно – бележимо га на средишњим слоговима, тј. на суфиксу *-ује* (*доручќујем, одсутй́вујем, йоверу́јем, йошй́скују*) и слугу испред суфикса (*йаранй́ујем, доручку́јем, анй́ажује, реа́тује, инй́ересује, не учесй́ивују*), као и на почетном слугу (*йоверу́јем, одсутй́вује, учесй́ивује*), што упућује на тенденцију постепеног преношења нагласка ка почетку речи.¹¹

У облицима с различитим дијалекатским цртама нагласак остаје на дијалекатском месту, средишњем слугу: не *издр́чим, исќарам, ошй́дем, собу́јем, йрејй́иснеш, собалй́ш, искр́ши, йајй́ара, йрод́ава, йроверу́је, сраму́је се, не ува́йи, уфай́ишо, залёпив, ку́йујев, окр́ећев, йомб́сйив, йривл́ачив.* Па ипак, у тежњи испитаника да свој говор приближи језичком стандарду, у два примера с дијалекатским наставком *-в* успостављено је стандарднојезичко место нагласка: *йу́йујев, ра́йујев.*

Непреношење нагласка у негацији, са глагола на одричну речцу *не*, својствено говорима П-Т области, у говору младих Врањанаца нарушено је негираним једносложним и вишесложним облицима презента глагола *знай́и* и *смейй́и* у парадигми.¹² Код њих нагласак ређе остаје на глаголском облику (*не зна́м, не зна́ш, не зна́; не смём, не смёш, не смё*), а чешће се преноси на речцу (*не знам, не знаш, не зна, не знамо, не знайше, не знају; не смем, не смеш, не сме, не смемо*).

4.5.2. Императив. У врањском говору императив задржава место нагласка које глагол има у презенту. Такво дијалекатском место у говору наших испитаника показује стабилност – нагласак ниједном није пренесен са последњег и средишњег слога на почетни.

4.5.2.1. Императив са дијалекатским местом нагласка:

¹¹ Када је дијалекатско место нагласка глагола овог типа у питању, А. Младеновић сматра да код њих делује семантичко-парадигматски принцип: *доручкујем* (: *рућам*), *йаранйујем* (: *йаранй*) (2001: 230). М. Јуришић наводи четворосложне глаголе код којих изостаје померање нагласка на почетак речи у 1.л.јд.: *йаранйују, доќазују, накар́ују, раскар́ују; йодруч́ују, йрооду́ју, огнеч́ују*, уз следеће објашњење: „Овде имамо глаголске форме које имају више од три слога тако да би акценат морао да прескочи један слог (трећи од ултима) да би се нашао на почетку речи. А старо је правило да акценат при повлачењу (подразумева се: према почетку речи) неће никада прескочити један слог да би прешао на следећи” (2009: 33).

¹² Преношење нагласка на негацију с једносложних глагола забележено је у призренском и другим говорима на југозападу Косова и Метохије (Реметић 1994: 209; Младеновић 2006: 275–276). Ову појаву А. Младеновић објашњава присуством „синтагматских спојева пенултимског ритма” (2006: 275–276), а ретко преношење с вишесложних глагола утицајем облика *не смем* и тежњом за истицањем (2001: 260–261).

4.5.2.1.б) облици императива са нагласком на последњем затвореном слогу:

īoīlēj, usīāj;

4.5.2.1.в) облици императива са нагласком на средишњем слогу:

- на другом слогу с краја:

zamīсли, izvādū, īoīlēgaj, īokūšaj, īosīāvľaj, īosīāvī, īrekīnī, īresīānī, usīānī; isīlanīraj;

- на трећем слогу с краја:

ne dolāzīīe, isīērajīe, īrekīnīīe, īremāzīīe, sачēkajīe.

Варијабилност места нагласка у императивном облику глагола *īoīlegaiīi* условила је промена фонетског лика *īoīlēj / īoīlēgaj*.

4.5.3. Радни глаголски придев. Нагласак на крајњем слогу основе испред наставка, са парадигматским уопштавањем, у радном глаголском придеву показује велику стабилност (4.5.3.1), знатно је мањи број примера са пренесеним нагласком (4.5.3.2).

4.5.3.1. Радни глаголски придев са дијалекатским местом нагласка:

4.5.3.1.в) облици радног глаголског придева са нагласком на средишњем, другом слогу с краја:

vozīo, mislīo, crīāo, држáла, и́рала се, имáла, морáла, чии́ала, одвéла, болéло, оии́цло, īosīáло, īrebáло, баџи́ли, ледáли, и́рали, сīāvи́ли, радíли, имáле, осīáле, и́ричáле, радíле; заљубíо се, и́римеи́о, наи́исáли, и́обедíли; до́говорили се; до́говориле се.

4.5.3.2. Радни глаголски придев са стандарднојезичким местом нагласка:

4.5.3.2.в) облици радног глаголског придева у којима је нагласак померен са средишњег, другог слога с краја:

góbio, ráдио, сīāvила, чии́шала, дéсило се, ба́цили, и́ирали; завр́шио, и́римéиш-ла, увéнуло, и́обéдили; до́говорили се.

Код неких вишесложних глагола, већином сложених, у опозицији се налазе унутрашњи наглашени слогови, без могућности успостављања стандарднојезичког места нагласка: *долáзио / долáзио, извáдио / извáдио, наи́равíо / наи́равíо, нацр́иáо / нацр́иáо, и́оинúо / и́оинúо, увенúо / увенúо, удáрио / удáрио, заборáвио / заборáвио, о́иерисáо / о́иерисáо, и́окисну́ла / и́окисну́ла, саку́и́ла / саку́и́ла, доручковáли / доручковали.*

Стандарднојезичко место нагласка стабилно је код глагола са суфиксом -ова: *вéровала, рáдовала, сīáковала, сíловали.*

Облици са другим дијалекатски цртама задржавају дијалекатско место нагласка: *и́рáја, изáшио, навíко, ои́ишио, и́обéто, и́оинáо, и́одíто, и́уши́ио, удáрија, фа́нáо, цр́иáја, извездíла, оцењу́вала, скинáла, сīојáла, и́ькнáла, учинáло се, и́ури́ли, уше́йáли, уфáи́ли, чьчкáли.* Па ипак, у неким фонетским и лексичким дијалектизмима нагласак је пренесен на почетни слог: *ли́ицао, у́мрео, у́мрела.*

Синкопа је условила пренос нагласка у облицима *вiдла, вiдгли* (уп. *ви-гeла, видeгли*).

4.5.4. Трпни глаголски придев. Трпни глаголски придев задржава место нагласка презента, са парадигматским уопштавањем. Са оваквог дијалекатског места (4.5.4.1) нагласак се ређе преноси на стандарднојезичко (4.5.4.2).

4.5.4.1. Трпни глаголски придев са дијалекатским местом нагласка:

4.5.4.1.в) облици трпног придева са нагласком на средишњем слогу:

- на другом слогу с краја:

заљубљен, исiiсан, намазан, оiiбiiљен, расeјан, савiiјен, учлањен;

- на трећем слогу с краја:

забрањена, заiiљена, изiiрањена, нацрpiiана, обiiјена, оiiрањена, оiiвiiорена, урањена, забрањено, излomљено, иiоказано, заiiушени, иiаисани, оiiвiiорени, иiомeшани, иiробушени, уiiљени, одрубљене, саiiрањене; неiiоломљене.

4.5.4.2. Речи са стандарднојезичким местом нагласка:

4.5.4.2.в) облици трпног придева у којима је нагласак померен са средишњег слога:

- са трећег слога с краја:

оiiушiiена, оiiвiiорена, залењено, оiiушiiено.

Као што ексцерпирани примери показују, нагласак се у облицима трпног придева помера само са унутрашњег трећег слога с краја речи.

Облик *рођен* показује варијабилност места нагласка употребљен као придев (*рођена / рођена сесiiра...*), док употребљен као трпни глаголски придев у конструкцији *биiiи рођен* у увек има наглашен почетни слог (она је *рођена* у Врање).

Варијације места нагласка својствене су облицима трпног придева у саставу властитих именица, назива празника, манифестација, серија, где врше функцију придева: *Огбачену* (назив серије), *Ујегiiњено* Краљевство, *Оiiвiiорени* дани (назив манифестације), *Повратак оiiиисаних* (назив серије) / *Одбачена* (назив серије); *Дани оiiвiiореноi* срца; *Дан заљубљених*.

Дијалекатско место стабилно је код глагола са суфиксом *-ира*, који утиче на очување места нагласка: *iiазiiран, маскiiрано, флашiiрано, асфалиiiрана, асфалиiiране*.

4.5.5. Аорист. Место нагласка аориста у врањском говору и околним говорима није стабилисано. Нагласак се најчешће налази на последњем слогу, али се може јавити и на средишњем и почетном уколико се ради о сложеном глаголу (в. примере у горњопчињском (Јуришић 2009: 37–43) и прешевском говору (Трајковић 2016: 312–314)). Овакво стање потврђено је и у говору младих Врањанаца, са тенденцијом везивања нагласка за почетни слог.

Последњи наглашени слог захваћен је процесом преношења нагласка на почетни слог у облицима првог и трећег лица једине.

4.5.5.1. Речи са дијалекатским местом нагласка:

4.5.5.1.a) речи са нагласком на последњем отвореном слогу:

1.л.јд.: *йочна́; исеко́ се, оїребá се, йомислі́, расьні́ се;*

3.л.јд.: *гође́, йийна́, йрође́, йочé, сїави́; йромаши́.*

4.5.5.2. Речи са стандарднојезичким местом нагласка:

4.5.5.2.a) речи у којима је нагласак померен са последњег отвореног слога:

1.л.јд.: *відо́, о́го; оїреба се, йо́мисли;*

3.л.јд.: *йо́че; о́глеїе, у́йагна, о́крена се, йрoмаши; о́шамари.*

Код сложених глагола у облику првог лица једнине аориста могуће је да нагласак пређе са последњег на почетни слог (*оїребá се / оїреба се*) или пак остане на средишњем слогу (*исїáго*).

Прво лице множине чува наглашени средишњи слог, испред дијалекатског наставка *-мо*: *зїазі́мо; йоїледáмо, йочна́мо, рачунáмо, усїавáмо се; гоїоворі́мо се*. На другој страни, множински наставак аориста *-смо*, као маркер за стандарднојезичку употребу, условио је варијацију места нагласка: *завршї́смо, ознојї́смо се, йоїшеїáсмо се / о́госмо, йрoђосмо, ре́космо*.

4.6. МЕСТО НАГЛАСКА НЕПРОМЕНЉИВИХ РЕЧИ. Нагласак се често у непроменљивим речима, прилозима и речцама, преноси са дијалекатског на стандарднојезичко место.

4.6.1. Непроменљиве речи са дијалекатским местом нагласка:

4.6.1.a) непроменљиве речи са нагласком на последњем отвореном слогу:

заци́йо, зайо́, јучé, како́, шáко, овде́, до́вде; овако́, онако́;

4.6.1.б) непроменљиве речи са нагласком на последњем затвореном слогу:

ганáс, госáд, одсáд, гошáд, немо́ј, шáман, уві́с; једанї́уї;

4.6.1.в) непроменљиве речи са нагласком на средишњем слогу:

излѣ́да, ина́че, наї́оре, оді́оре, надо́ле, одáвде, йонéкад; одона́мо.

4.6.2. Непроменљиве речи са стандарднојезичким местом нагласка:

4.6.2.a) непроменљиве речи у којима је нагласак померен са последњег отвореног слога:

заци́йо, за́йо, јуче́, ка́ко, ша́ко, о́вде, до́вде; ова́ко;

4.6.2.б) непроменљиве речи у којима је нагласак померен са последњег затвореног слога:

гáнас, на́глас, не́мој, у́вис; једáнїуї́, одједáнїуї́;

4.6.2.в) непроменљиве речи у којима је нагласак померен са средишњег слога:

и́наче, не́мојїе, на́торе.

4.6.3. Непроменљиве речи са местом нагласка успостављеним у процесу хиперкорекције:

вѣома, љнаѿрег; наоѿачке, нѣнамерно, ѿбоѿоѿову, љзасѿоѿино.

У облицима с различитим дијалекатским цртама нагласак остаје на дијалекатском месту: *кудѣ, оѿѿкудѣ, овдѣк, овдѣка, одозѿор, одсѣд, заѿѿој, овдѣна, довдѣна, замѿлка, ѿмѿлка, ѿомѿлко.*

У прилозима за количину *колико, ѿолико* варијабилност места нагласка условила је синкопа: *кѿлко / колѿко, ѿѿлко / ѿолико.*

Док се у прешевском (Трајковић 2016: 316) и горњопчињском говору (Јуришић 2009: 267, 282) у прилозима типа *овакој, ѿакој* и речци *ѿѿе* нагласак може наћи на последњем слогу, али и пренесен с последњег слога (*овакѿј / овѿкој, ѿакој / ѿѿкој, ѿѿѣ / ѣѿѣ*), у говору наших испитаника нагласак је стабилисан на последњем слогу код прилога – *овакѿј, ѿакој* односно почетном слогу код речце – *ѿѿе*. Стабилизацији нагласка на почетном слогу у облику *ѿѿе* свакако је допринео стандарднојезички облик *ѣѿо*.

Облици *јѣдном* и *одјѣдном* долазе из стандардног језика и зато увек имају нагласак на стандарднојезичком месту.

Тенденција везивања нагласка за почетни слог видљива је у вишесложним прилозима (пр. 4.6.3).

5. КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА.¹³ Како је у говору младих Врањанаца видљива тенденција преношења нагласка са дијалекатског на стандарднојезичко место, израчунавањем ИФ дијалекатског места желели смо да утврдимо у којој мери је дијалекатско место нагласка (не)стабилно у говору наших испитаника.

Устаљени образац израчунавања ИФ гласи: број забележених дијалекатских облика најпре се подели са збиром дијалекатских и стандарднојезичких облика, а затим помножи са 100 (Бошњаковић 2009):¹⁴

$$\text{ИФ} = \frac{\text{дијалекатски облици}}{\text{дијалекатски} + \text{стандарднојезички облици}} \cdot 100$$

На основу добијене вредности ИФ закључује се о фреквентности дијалекатског облика – виши ИФ указује на учесталију употребу дијалекатског облика.

Према наведеном обрасцу утврђена је фреквентност дијалекатском места нагласка у свим анализираним речима, затим према месту наглашеног слога и према врстама речи.

5.1. ИФ дијалекатског места нагласка свих анализираних речи израчунао је према следећем обрасцу:

¹³ У раду су представљени кориговани резултати истраживања спроведеног за потребе израде докторске дисертације *Говор врањске деце ѿредшколској и школској узрасѿа – социјалинѿвистички ѿрисиѿуј* (Станковић 2018: 176–180).

¹⁴ Овај образац у својим социјалинѿвистичким истраживањима користе Дуња Јутронић-Тихомировић и Жарко Бошњаковић.

$$\text{ИФ} = \frac{\text{речи са дијалекат. местом нагласка}}{\text{речи са дијалекат. местом нагласка} + \text{речи са стандарднојезич. местом нагласка}} \cdot 100$$

У складу са наведеним обрасцем, у статистичку анализу су ушле речи код којих је нагласак на дијалекатском месту, својственом врањском говору (*гру̑тарица, кака̑в, црвѐн, сѣ̑рациније, један, чет̑вртии, ѿвѡрим, не зна̑м, ѿчѣ, доб̑ио, залѣ̑жено, данас, немѡј*), и речи код којих је нагласак пренесен на стандарднојезичко место (*гру̑тарица, ка̑кав, цр̑вен, сѣ̑рациније, један, чет̑вртии, ѿвѡрим, не̑ знам, ѿ̑чѣ, дѡ̑био, з̑але̑жено, д̑анас, не̑мѡј*). На другој страни, у статистичку анализу нису ушле речи код којих различите дијалекатске црте блокирају успостављање стандарднојезичког места (*буб̑а̑лке, ов̑ѡј, ѿ̑о̑гѣбѣл, јед̑н, ѿ̑к̑на̑ла, ис̑ка̑рам, до̑фа̑ѣи, ку̑ѿ̑јев, и̑тра̑ја, ѿ̑ѡ̑ина̑о, из̑а̑шо, ѿ̑л̑ед̑а̑мо, до̑вд̑ѣна, ов̑дѣк*) или се нагласак налази унутар речи без могућности померања на почетни слог, те изостаје опозиција дијалекатско место – стандарднојезичко место (*доруч̑ку̑јем / дор̑уч̑ку̑јем, до̑лази̑о / до̑ла̑зио*). Такође, у анализу нису ушле речи код којих је варијација места нагласка условљена гласовним редукцијама унутар речи (*вид̑ла / вид̑ѣла, ко̑лко / ко̑ли̑ко*), као ни речи код којих је нагласак успостављен у хиперкорекцији (*ко̑ѡ̑и̑ћи, ко̑лу̑ѣи̑ћ*).

Виши ИФ указује на учесталију употребу речи са дијалекатским местом нагласка.

Дијалекатско место нагласка има 14.326 речи, а стандарднојезичко место 5.071. Индекс фреквенције дијалекатског места нагласка на целом узорку износи 73,86, што упућује на тенденцију преношења нагласка на стандарднојезичко место.

5.2. Даље је израчунат ИФ за свако дијалекатско место нагласка појединачно према позицији наглашеног слога (последњи отворени, последњи затворени, средишњи). У ову анализу ушле су речи:

– са наглашеним последњим отвореним слогом (тип *јед̑на̑*) и речи у којима је нагласак умерен са последњег отвореног слога на стандарднојезичко место (тип *јед̑на*) према обрасцу:

$$\text{ИФ} = \frac{\text{речи са нагл. посл. отвор. слогом}}{\text{речи са нагл. посл. отвор. слогом} + \text{речи са умереним нагласком са посл. отв. слога}} \cdot 100$$

– са наглашеним последњим затвореним слогом (тип *геч̑а̑к*) и речи у којима је нагласак умерен са последњег затвореног слога на стандарднојезичко место (тип *геч̑ак*) према обрасцу:

$$\text{ИФ} = \frac{\text{речи са нагл. посл. затв. слогом}}{\text{речи са нагл. посл. затв. слогом} + \text{речи са умереним нагласком са посл. затв. слога}} \cdot 100$$

– са наглашеним средишњим слогом (тип *и̑тра̑чка, за̑љуб̑љена*) и речи у којима је нагласак умерен са средишњег слога на стандарднојезичко место (тип *и̑тра̑чка, за̑љуб̑љена*) према обрасцу:

$$\text{ИФ} = \frac{\text{речи са нагл. средиш. слогом}}{\text{речи са нагл. средиш. слогом} + \text{речи са умереним нагласком са средиш. слога}} \cdot 100$$

Из анализе су искључене све речи у којима долази до померања нагласка, али не на стандарднојезичко место (тип *доручкујем, коњићи*).

У разматрање смо узели и (не)преношење нагласка на одричну речцу *не* у одричном облику глагола *знай̄и* и *сме̄и* према обрасцу:

$$\text{ИФ} = \frac{\text{гл. облици са непренесеним нагласком на речцу}}{\text{гл. облици са непренесеним нагласком на речцу} + \text{гл. облици са пренесеним акцентом на речцу}} \cdot 100$$

Виши ИФ одређеног наглашеног слога указује на његову већу фреквентност и стабилност.

У табели 1 приказан је ИФ дијалекатског места нагласка – наглашеног последњег отвореног слога, последњег затвореног слога, средишњег слога, као и непренесеног нагласка на одричну речцу *не* у одричном облику глагола *знай̄и* и *сме̄и*.

Табела 1. Индекс фреквенције дијалекатског места нагласка према позицији наглашеног слога

Дијалекатско место нагласка	ИФ
Последњи отворени слог	57,76
Последњи затворени слог	68,28
Средишњи слог	87,42
Глагол <i>знай̄и/сме̄и</i> у негацији	29,52

Статистички подаци показују да је нагласак најпостојанији на средишњем слогу (ИФ=87,42), док се најчешће преноси с последњег отвореног (ИФ=57,76), а затим и са последњег затвореног (ИФ=68,28). Интензивно преношење нагласка са последњег отвореног слога подржано је општом карактеристиком прозодијског система врањског говора (в. т. 1.1). Овим процесом једино нису захваћене именице страног порекла (пр. 4.1.1.а). На другој страни, стабилности нагласка унутар речи доприноси јак интезитет деловања парадигматског принципа (*Дуц̄ане – Дуц̄ан, хел̄анкице – хел̄анке, добӣјемо – добӣјем, црв̄ено – црв̄ен, заљ̄убљен – заљ̄убим, зай̄вориӣе – зай̄ворим* (в. т. 1.2)).

Врло је интензиван процес преношења нагласка на одричну речцу *не* у одричном облику глагола *знай̄и* и *сме̄и* – нагласак у малом броју примера остаје на глаголу (ИФ=29,52).

5.3. На крају је израчунат ИФ дијалекатског места нагласка сваке врсте речи појединачно према обрасцу:

$$\text{ИФ} = \frac{\text{одређ.врста речи са дијалек.местом нагласка}}{\text{одређ.врста речи са диј.местом нагласка} + \text{одређ.врста речи са ст.јез.местом нагласка}} \cdot 100$$

На основу добијене вредности ИФ можемо утврдити која врста речи показује највећу отпорност на утицај стандардног језика када је место нагласка у питању. У табели 2 приказан је ИФ дијалекатског места нагласка према врстама речи.

Табела 2. Индекс фреквенције дијалекатског места нагласка према врстама речи

Речи са дијалекатским местом нагласка	ИФ
Именице	70,82
Заменице	70,66
Придеви	55,69
Бројеви	50,33
Презент	97,30
Радни гл. придев	79,06
Трпни гл. придев	89,63
Аорист	81,40
Императив	100
Непроменљиве речи	62,24

Статистички подаци показују да је дијалекатско место нагласка најпостојаније у глаголским речима – у императиву (ИФ=100) и презенту (ИФ=97,30), затим у трпном глаголском придеву (ИФ=89,63), аористу (ИФ=81,40) и радном глаголском придеву (ИФ=79,06). Потом следе именице (ИФ=70,82), заменице (ИФ=70,66) и непроменљиве речи (ИФ=62,24). Најјачи утицај језичког стандарда забележен је код придева (ИФ=55,69) и бројева (ИФ=50,33).

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. У истраживању места нагласка речи у говору младих Врањанаца пратили смо реструктурирање дијалекатског места, које се у говору младих врши под утицајем стандардног језика. Спроведена квалитативна и квантитативна анализа корпуса упућује на неколико закључака.

6.1. Прозодијски систем говора младих Врањанаца јесте нестабилан систем у превирању. Изложеност утицају стандардног језика условила је жив процес преношења нагласка са дијалекатског места ка почетку речи. У процесу преношења ствара се велики број дублетних форми, често и у говору истог испитаника. На основу ИФ дијалекатског места (ИФ=73,86) можемо говорити о тенденцији његовог нарушавања.

6.2. Процес преношења нагласка захватио је све врсте речи. Најинтензивнији је код придева (ИФ=55,69) и бројева (ИФ=50,33), а готово неприметан код глаголских речи – у императиву нагласак ниједном није пренесен на стандарднојезичко место (ИФ=100), у презенту у малом броју примера (ИФ=97,30). Интензивније преношење нагласка остварује се код именица (ИФ=70,82), заменица (ИФ=70,66) и непроменљивих речи (ИФ=62,24).

6.3. Нагласак се интензивно преноси са свих непочетних слогова, али не у истој мери. Интензивније је преношење с последњег отвореног слога (ИФ=57,76), а затим и затвореног (ИФ=68,28), што је у складу с општом карактеристиком прозодијског система врањског говора, док је дијалекатско место најпостојаније унутар речи – нагласак најчешће остаје на средишњем слогу (ИФ=87,42). Очување медијалне позиције једним делом је подржано деловањем парадигматског принципа (*зелѐн – зелѐна – зелѐно*). Нагласак се најинтензивније преноси на одричну речцу *не* у одричном облику глагола *знайѝи* и *смеѝи* (ИФ=29,52).

6.4. Различите дијалекатске црте унутар речи доприносе очувању дијалекатског места нагласка – дијалекатска црта блокира преношење нагласка ка почетку речи (*бу́баљке, њо дебе́л, једџн, дофа́џи, оведџк*). Такође, дијалекатско место је стабилно у личним именима и називима локалних места, улица, установа (*Цомџур, Емилија, Ј. Морáва, Пржáр, Еликсџр, Црноџрáвска* улица, *Пензионџрске* зграде, *Свеџиниколска* црква). На другој страни, устаљене конструкције и синтагматски спојеви (*ме́рење* дужи, *соло ње́вање*), називи књижевних дела, филмова, ТВ серија и емисија (Мала *не́веси́а*, Медведова *же́нигба*, *Вамџирски* днџвници) и стандарднојезичка флексија (*џи́лиџи, корњачом, њџовим, одосмо, јџдном*) делују као фактори успостављања стандарднојезичког места нагласка.

6.5. Варијације типа *доручку́јем / доручкујем, долази́о / долазио*) и везивање нагласка за почетни слог код неких вишесложних именица (*џе́даџоџи, фри́жидер*), укључујући и аналошко везивање нагласка за иницијални слог (*ка́џеџан, колџџиџи*), показатељи су несигурности испитаника у процесу преношења нагласка на стандарднојезичко место.

Како је говор младе популације значајан показатељ тенденција развоја дијалекта, на основу спроведеног истраживања може се говорити о развоју прозодијског система врањског говора у правцу успостављања места нагласка речи које прописује норма. Спроведено истраживање може имати значајну примену како у урбаној дијалектологији тако и у настави српског језика на П-Т говорном подручју, и допринети решавању неких значајних питања језичког планирања и језичке политике у области прозодије. Наредна истраживања прозодијског система врањског говора могла би се бавити природом нагласка говорника различитог узраста, пола, образовања и тиме уврдити могућност успостављања четвороакценатског система. Важно би било испитати у којој мери нагласак са променом места мења и своју природу.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило. Фонетске и морфолошке особине врањског говора. *Врањски гласник* 2 (1965): 33–58.
- БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекџи источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Срџски дијалекџолошки зборник* 33 (1987): 7–302.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. Однос стандардних и дијалекатских особина у говору ученика неких банатских основних школа. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 38/1 (2009): 341–350.
- ВИДОЕСКИ, Божо. *Кумановскиоџи џовор*. Посебни изданија, книга 3. Скопје: Институт за македонски јазик, 1962.
- ЈАЊИЋ, Марина. Афективне стратегије у настави акцената на подручју призренско-тимочког дијалекта. Р. Жугић (ур.). *Дијалекџи срџскоџи језика: исџраживања, насџава, књижевносџи*. Лесковац: Лесковачки културни центар – Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 2016, 369–381.
- ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица. *Акценатаџи и инџонација џовора на раџију и џтелевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- ЈУРИШИЋ, Марина. *Говор Горње Пчиње: гласови и облици*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.

- Лончар Раичевић, Александра, Нина Судимац. Акустички опис нагласка у говорима призренско-јужноморавског дијалекта. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 60/2 (2017): 209–225.
- Лончар Раичевић, Александра, Нина Судимац. Белићеви погледи на природу експираторног акцента из данашње перспективе. *Philologia mediana* 11 (2019): 203–214.
- Марковић, Јордана. Прозодијски систем(и) призренско-тимочких говора. С. Танасић (ур.). *Зборник Института за српски језик САНУ, посвећено др Драгу Ђујићу поводом 75-годишњице животоа* 1. Београд: Институт за српски језик САНУ – Чигоја штампа, 2008, 293–297.
- Младеновић, Радивоје. Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини. *Српски језик* 6/1–2 (2001): 223–264.
- Младеновић, Радивоје. Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије. *Годишњак за српски језик и књижевност* 8 (2006): 267–290.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гајиње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- Пецо, Асим. Савремена акцентуација говора Пољанице. П. Ивић и др. (редакц. одбор). *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994, 161–180.
- Реметић, Слободан. Акцентски систем у призренском говору. П. Ивић и др. (редакц. одбор). *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994, 203–213.
- Станковић, Драгана. *Говор врањске деце предшколског и школског узраста* [докторска дисертација]. Београд: Филолошки факултет, 2018.
- Стевановић, Владимир. Говор Пољанице. *Врањски гласник* 5 (1969): 399–422.
- Тома, Пол-Луј. *Говори Ниша и околних села*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Ниш: Просвета, 1998.
- Трајковић, Татјана. Говор Прешева. *Српски дијалектолошки зборник* 58 (2016): 279–578.
- Трајковић, Татјана. Говор Прешева у структуралној и варијационистичкој перспективи (као модел за дијалектолошка предвиђања). М. Ковачевић и Јелена Петковић (ур.). *Српски језик, књижевност, уметност*. Књига 1: *Курс ојшће лингвистике*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2018, 173–181.
- *
- SREDOJEVIĆ, Dejan. *Kratkouzlazni akcenti u govoru studenata žurnalistike poreklom iz nečetvoroakcentatskih oblasti*. D. Pralica i N. Šinković (ur.). *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene* 5. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016, 235–246.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. *Fonetsko-fonološki opis akcenta u standardnom srpskom jeziku – od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017.

Dragana Stanković

POSITION OF WORD ACCENT IN THE VERNACULAR OF YOUNG PEOPLE FROM VRANJE

Summary

The speech of young people is not typically dialectally marked, it includes more easily the features of standard language and as such is a significant indicator of tendencies of the development of a dialect. For that reason the paper analyzes the restructuring of the dialect position of accent in the vernacular of young people from Vranje under the influence of standard language.

The research included a sample of 40 informants, young people from Vranje of both sexes aged five to fourteen, with different places of residence (the center and periphery of Vranje) whose parents are well-educated. We analyzed transcripts of spontaneous speech that we had with the informants in the dialect on various topics of interest for our informants.

The corpus comprises all the words from the transcript where the accent is found in the dialect position and those where the accent was moved to the standard language position. The qualitative analysis describes the position of the accent, variations of dialect and standard position according to word classes as well as factors that influence the preservation and change of the dialect position of accent. In the quantitative analysis we calculate the index of frequency (IF) according to a formula established in previous sociolinguistic research thus determining the frequency of dialect position of accent in the entire sample, then according to the nature of the accented syllable and according to word class.

The qualitative analysis indicates the conflict of two tendencies: the preservation of the dialect position of accent typical of the Vranje vernacular and the shift of the accent to the position prescribed by the standard language norm. The process of accent shift is very intensive, leading to a great number of double forms, often in the speech of the same informant, which indicates the tendency of informants to replace the dialect position with the standard language position. The accent shift is noticeable in all word classes and from all non-initial syllables, both medial and final. Various dialectal features within the word contribute to the preservation of the dialect position of accent (*бубаљке, њо гебел, једџи, дофајџи, оведџк*). On the other hand, fixed phrases and syntagms (*мерење дужи, соло њевање*), names of literary works, films TV series and shows (*Мала невеста, Медведова жениба, Вампирски дневници*) and standard language inflection (*џилићи, корњачом, његовим, одосмо, једном*) act as factors that lead to the establishment of the standard language position of accent.

The results of the quantitative analysis indicate a relative stability of the dialect position of accent (IF=73.86), but also a tendency to establish a standard language position. The process of accent shift includes all word classes. It is the most intensive with adjectives (IF=55.69) and numbers (IF=50.33), but almost unnoticeable with verbal forms (IF=81.40–100). The shift from the final open syllable is more intensive (IF=57.76) and then from the closed syllable (IF=68.28), which is in accordance with the general features of the vernacular of Vranje, while the dialect position is the most stable in word medial position (IF=87.42).

The shift of accent towards the beginning of the word but not to the standard language position (*доручкујем / доручкујем, долазио / долазио*), as well as the analogy of connecting the accent to the initial syllable (*кайејџан, колуџић*) are indicators of the informants' uncertainty in the process of accent shift to the standard language position.

As the speech of young people is a significant indicator of the tendencies for the development of a dialect, on the basis of this research we can talk about the development of the prosody system of the Vranje vernacular towards the establishment of the accent position proscribed by the norm.

Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању
Катедра за језике и књижевност
Партизанска 14, 17500 Врање, Србија
draganast@pfvr.ni.ac.rs

(Примљено: 3. марта 2022;
прихваћено: 17. маја 2022)